

skap? Om metalldetektering och uppdragsarkeologins villkor. *Fornvännen* 104.

Watt, M., 1997. Overfladerecognoscering af jernaldersboplader. Callmer, J. & Rosengren, E. (red.). »... gick Grendel att söka det höga huset ...» *Arkeologiska källor till aristokratiska miljöer i Skandinavien under*

yngre järnålder. Rapport från ett seminarium i Falkenberg 16–17 november 1995. Hallands läns museer.

Håkan Svensson

Betgatan 12

SE-241 38 Eslöv

hakansvensson@lsn.se

Noel Broadbents lappar och labyrinter

Inom ramen för forskningsprogrammet »Kultur- arv, landskap och identitetsprocesser i norra Fen- noskandien» vid Silvermuseet/INSARC, Arjeplog, finansierat av Riksbankens Jubileumsfond, har vi tillfälle att granska arbeten rörande den yngre järnåldern och medeltiden kring Norra Bottnen. Här kommenterar vi Noel Broadbents bok *Lapps and Labyrinths. Saami Prehistory, Colonization and Cultural Resilience* som gavs ut 2010 av Smithsonian Institution i New York. Den vänder sig som författaren säger till en bred professionell läse- krets intresserad av arkeologi och klimatföränd- ringar. Boken har som målsättning att visa att norrlandskusten bebotts av samer mellan 5000 f.Kr. och 1300-talet e.Kr. Utgångspunkten är ett fynd av björnbena under en av vallarna i en tomt- ning vilken Broadbent tolkar som en björngrav anlagd enligt samisk tradition.

Broadbent behandlar främst det första årtusen- det e.Kr. med fokus på kustbandets tomtningar. Över 800 tomtningar har registrerats längs norr- landskusten. Broadbent redovisar på 82 sidor ar- keologiska undersökningar av varierande omfatt- ning av drygt 30 tomtningar. I stort sett är redo- visningen av undersökningarna tillfredsställan- de och det är bra att man här får en sammanställ- ning av nästan alla som undersökts i Norrland.

Fram till början av 2000-talet publicerade Broadbent (senast 2001) en rad artiklar där tomt- ningarna längs Västerbottenskusten sätts in i en tämligen avancerad modell, där de ses som teck-

en på böndernas säsongsnyttjande av kusten för säljakt och fiske. Något år senare, 2003, menade sedan Broadbent (tillsammans med Jan Storå) i stället att tomtningarna är spår efter samer. Vad hade hänt i mellantiden? Jo, vid Broadbents un- dersökningar 1987–88 av en av tomtningarna på Grundskatan i Lövånger socken, påträffades brända ben av björn som Broadbent långt senare tolkade som en björngrav. Eftersom björngravar uteslutande anlagts av samer så blev också tomt- ningen samisk. Denna helomvändning utifrån ett enda fynd är anmärkningsvärd.

När ett enda fynd vänder tolkningen diamet- ralt brukar det betyda att slutsatserna bygger på lösan grund. Att det gått så i detta fall beror på ett grundläggande förhållande, nämligen att den em- piriska situationen i Västerbottens kustland är väldigt svag (jfr t.ex. Ramqvist 2007). Under hela det första årtusendet gick en välkänd och mycket tydlig gräns i Örnsköldsviksområdet. Den repre- senterar den norröna livsstilens nordgräns. Norr om denna gräns fanns ett eller flera kustnära samhällen om vilka vi vet väldigt lite. Två forn- lämningstyper från det första årtusendet e.Kr. binder dock ihop kustområdena norr och söder om gränsen: järnålderns rösen och tomtningar. Järnåldersrösen (ibland kallade nykuströsen) bygger vidare på bronsålderns rösetradition och är exklusiva för det norrländska *kustområdet*. Rösebyggandet är med stor sannolikhet en tradi- tion som förmedlats från de sydsandinaviska

bondesamhällena och de är troligen inte ett resultat av invandring från söder, utan en idéöverföring av samma typ som skett sedan årtusenden längs kusten. Det är skillnad mellan kust och inland, men båda områdena berörs av flera för hela Fennoskandinavien gemensamma förändringar rörande t.ex. klimat och teknik.

Principiella invändningar

Broadbents teoretiska grundvalar bygger på begrepp som periodicitet i växtlighet, världssystem, punktuell sedentism och anpassningsteori. Han inleder med fem hypoteser, nämligen att

- 1) samerna var en inhemsk befolkning längs norra Västerbottens kust sedan åtminstone 5000 f.Kr.
- 2) det fanns två huvudsakliga regioner i Sverige, en cirkumpolär och en europeisk,
- 3) de proto-samiska, proto-finska och proto-germanska samhällena hade nära kontakt under tusentals år och var heterogena och överlappande,
- 4) såväl kustens som inlandets bosättningar under stenåldern i norra Sverige uppträdde i semi-sedentära cykler beroende av upp- och nedgångar i de terrestriska och marina tillgångarna. Boskapsskötsel ändrade detta och bidrog till såväl bofasthet som nomadism,
- 5) norra Sverige var en del i ett världssystem inom handel och informationsutbyte som hade existerat sedan mesolitikum.

Broadbent tillskriver nu okritiskt kustersamer som levde framför allt på sälfångst alla fornlämningar och fynd från mesolitikum och framåt. För att illustrera möjligheten till en vetenskaplig diskussion som Broadbent borde ha fört tar vi ett exempel. Vi kan hålla med Broadbent (s. 31) om att århundradena runt 2000 f.Kr. är intressanta och att det är möjligt att en samisk etnicitet uppstod då. Just där är det tydligt att Broadbent inte har ett kritiskt förhållningssätt. Om etnicitet uppstår i ett skarpt, förändrat kulturellt möte enligt Barths (1969) synsätt bör det betyda att två olika grupper på ett eller annat sätt konfronteras, t.ex. ett kustsystem med odlingsinslag och tydliga sydliga/sydvästliga preferenser och ett inlandssystem med nordliga/östliga preferenser. Men om allt är de-

lar av samma system som Broadbent hävdar genom den s.k. punktuella sedentismen (se nedan) så blir det ju inget nytt möte där behov av profiler och separat etnicitet uppstår. Så hur uppstår då den samiska etniciteten? Broadbent ger inget svar på den frågan. Enligt vår uppfattning tillämpades i kustområdet, senast från ca 2000 f.Kr., en sydligt inspirerad livsstil, inkluderande bl.a. inslag av jordbruk och boskapsskötsel, gravskick och religion (byggnadsskick i form av de söderut vanliga tvåskeppiga husen saknas det ännu exempel på). I det arkeologiska materialet illustreras skillnaderna mellan kust och inland genom spridningen av rösen och av nordiska respektive arktiska bronser (Bakka 1976; Forsberg 1999; Ramqvist 2007). Man kan i detta sammanhang också nämna depåer av sydsandinaviska tjocknackiga yxor som bara finns längs kusten samt en hel rad andra sydsandinaviska föremål som endast, eller framför allt, förekommer längs kusten. Detta illustrerar att det förelåg stora skillnader mellan kusten och inlandet, en skillnad som sannolikt bestått sedan pionjärtiden. Detta utesluter naturligtvis inte social interaktion mellan de båda områdena.

Tomtning 4 och »björngraven» på Grundskatan

Avgörande för Broadbent vid tolkningen av »tomtningarnas etnicitet» är som sagt ett enda fynd: tomtning nr 4 på Grundskatan i Lövånger socken. Under en av tomtningens vallar påträffades närmare ett kilo ben varav 275 g (66 fragment) kunde bestämmas till björn. Broadbent tolkar fyndet som en björngrav täckt med ett litet stenröse. Det är dock oklart om det legat ett röse i sydöstra hörnet av tomtningen. I beskrivningen anges att »röset» är 15 cm högre än övrig vall (troligen anges högsta nivåvärdet i fig. 1, 16,33 m.ö.h.). Dock anges en ännu högre nivå för stenvallen i nordväst, nämligen 16,39, där det för övrigt också ser ut att ha varit en stenanhopning större än övriga vallen. Beträffande höjd och utformning verkar inte stenen som överlagrade benen ha haft någon speciell rösekaraktär. Dessutom framgår såväl av foto (Broadbents fig. 75) som ritning (vår fig. 1) att ett barrträd av ca 40 cm:s diameter vuxit där vilket kan ha bidragit till att skapa det föregivna röset.

Härden låg inte i mitten av tomtningen och

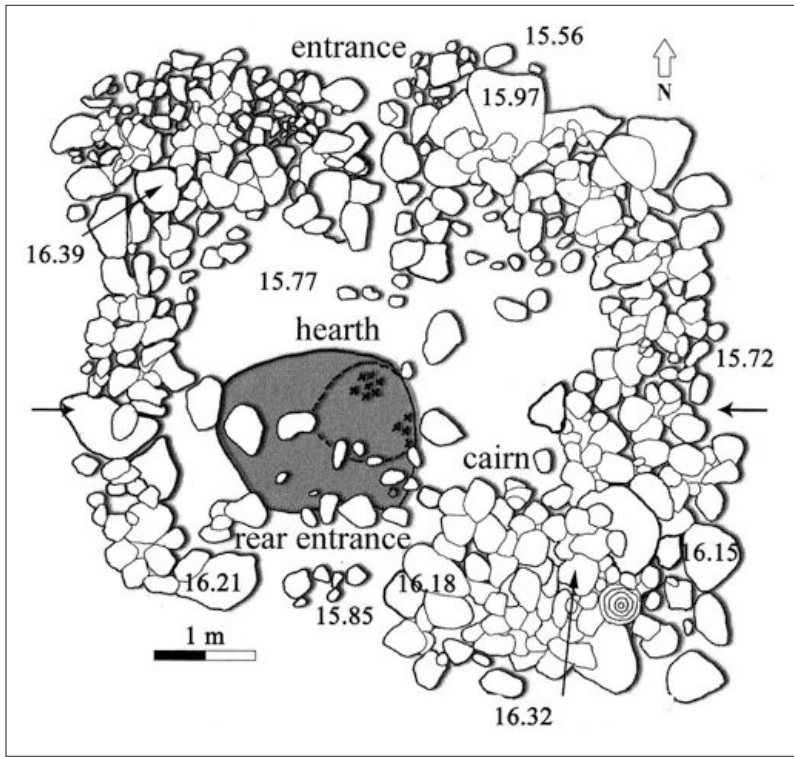

Fig. 1. Broadbents plan över tomtning nr 4 på Grundsskatan.

—Broadbent's plan of hut foundation no 4 at Grundsskatan.

ett större sotigt område i anslutning till härden kan enligt Broadbent ha varit sekundärt. Man kan också konstatera att det sotiga området ligger mitt innanför en av de förmodade ingångarna, vilket styrker att det är sekundärt. Det framgår tyvärr inte av texten hur tomtningens hård kunde avgränsas i sotfärgningen. Förvirrande är att planritningarna över »röset» (fig. 2) presenteras utan norrpil, men uppenbarligen med norr nedåt. Benen som framkom låg i nordvästra ytterkanten av det sydöstra hörnet av tomtningen. Inrasat väggmaterial kan inte uteslutas på grund av bl.a. det nämnda trädets påverkan. Koncentrationen av ben påträffades inom ett ca 1 x 0,5 m stort område c. 0,6 m under toppen av väggmaterialet. Broadbent skriver att skörbränd sten framkom i samband med benen och att de låg 10 cm under den gamla markytan i ett 10 cm tjockt lager, vilket inte går att kontrollera i det redovisade ritningsmaterialet. Han anger dock höjderna 15,71–15,74 m.ö.h. (s. 79). Till höger på fig. 2 visas fyndplatsen för benen samt höjdangivel-

sen 15,71. Det kan således misstänkans att benen låg på, och som mest 3 cm ned i, den gamla markytan och blivit överlagrade av tomtningen.

De 66 benfragmenten från en vuxen björn låg enligt Broadbent i tre högar, men ger enligt planen ett ganska blandat intryck. En del av benen var delvis brända, svarta och kraftigt fragmenterade, vilket även gällde tänderna. Broadbent konstaterar att benen inte bränts på plats utan annan motivering än att »it is clear from the excavation» (s. 81). Analysen av benen visar att de kommer från köttrika delar och från käke (inte skulle som anges i fig. 2) samt att falanger saknas. De osteologiska tabellerna antyder att björnbeneden var ungefär lika fragmenterade och således lika svårbestämda som övriga brända ben från tomtningen. Broadbent menar att man öppnat/spjälkat björnbeneden och fragmenterat dem för att komma åt märgen, vilket vi menar inte har varit en exklusivt samisk sed, utan sannolikt kutym hos de flesta jägarfolk under förhistorisk tid. Broadbent konstaterar vidare att det fanns spår av äldre

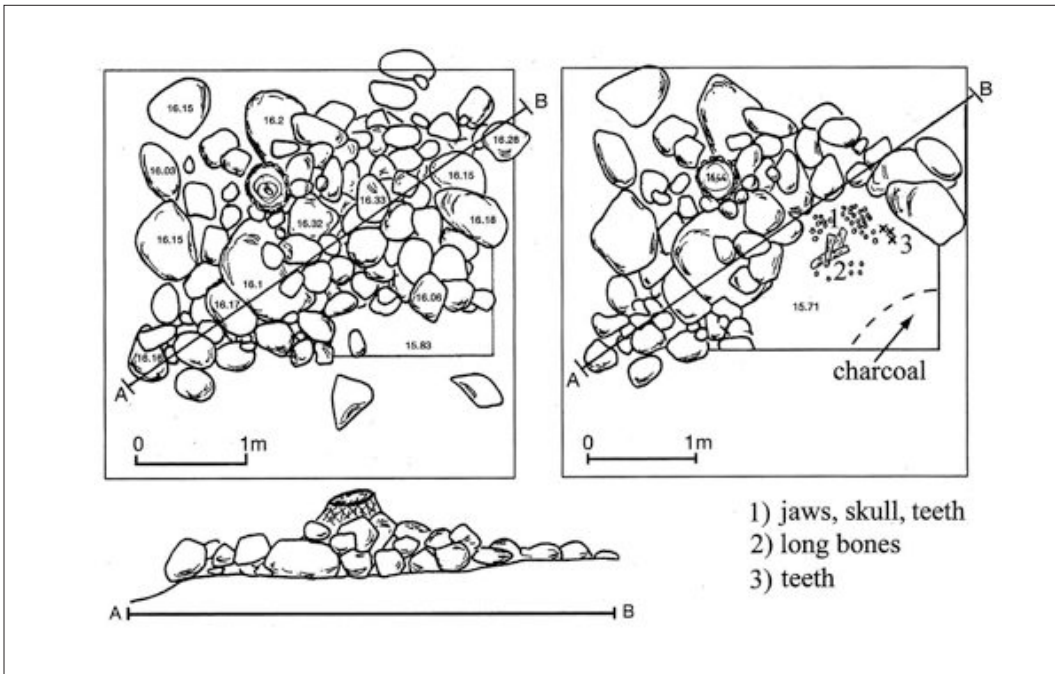

Fig. 2. Broadbents plan över det s.k. röset i tomtning nr 4. Observera att norrpilen (om den funnits) skulle ha pekat nedåt. —Broadbent's plan of the alleged cairn in hut foundation 4.

boplatsaktivitet före tomtningens uppförande (s. 80).

Broadbent tolkar fyndet som en björngrav, anlagd av samer inom ramen för björnkulten. Sammanställningar av fynd som tolkats som björnbegravningar i norra Sverige (Zachrisson & Iregren 1974) visar att nästan alla björngravar hittats väster om Lappmarksgränsen, vilket även gäller andra fynd av björnbena (t.ex. från offerplatser) som inte direkt tolkats som björngravar. Som en parallell till Grundskatan, d.v.s. en björngrav som påträffats i samband med en bostad, nämner Broadbent ett fynd nära de välkända husgrundsterrasserna på Onbacken i Bollnäs (Liedgren 1985). Broadbent har dock misstolkat texten och det som Gustaf Hallström meddelade. Björnbena påträffades nedanför husgrundsterrasserna och hade inget med den äldre järnålderns bebyggelse där att göra (se citat Liedgren 1985, s. 340). Björngravarna både i Norge och Sverige varierar rörande var och hur man deponerat benen (Zachrisson & Iregren 1974; Myrstad 1997).

Ett gemensamt drag är dock att det i samtliga fall för sig om *obrända ben*, till skillnad från fyndet från Grundskatan.

Ovanstående genomgång har pekat på flera omständigheter som gör björngravstolkningen högst diskutabel. Dateringarna av dels härden i tomtningen med äldre ^{14}C -metod till 780–1020 cal AD (1110±110 BP, St-10785) och dels ett björnbena som daterats med AMS-metod till 900–1010 cal AD (1080±45 BP, Ua-18930) överlappar. Men det kan också skilja sekler mellan de båda händelserna. Den skörbrända stenen tyder på att benen t.ex. kan tillhöra en äldre boplatsaktivitet än tomtningen, där man lagat mat. Det »röse» som omnämns verkar snarare ha varit en del av den delvis nedrasade vällen kring grunden och sekundärt skapat av trädet. Björnbena hade heller inte behandlats med den vörndnad som normala björngravar avslöjar. En alternativ tolkning av björnbena vore således att säljakten ute på Grundskatan lämnade efter sig en hel del jaktavfall, vilket kan ha lockat till sig en björn som man

dödade, flådde, styckade och åt upp. Därefter har man delvis bränt matresterna och deponerat dem på platsen, och senare har en tomtning uppförts ovanpå björnbena. Med andra ord kan det lika gärna röra sig om ett tillfällighetsfynd.

¹⁴C-dateringar

Broadbent för ingen grundligare diskussion om ¹⁴C-dateringarna, t.ex. vilken ved man daterat eller huruvida det rört sig om drivved eller lokalt växande träd. Drygt 60% av dateringarna från tomtningar längs den berörda kuststräckan är gjorda med konventionell teknik med stor standardavvikelse, i medeltal 117 år. Dateringar med den gamla scintillationstekniken utgick i regel från ett större antal blandade kolfragment, s.k. bulkprov, vilka gav osäkra dateringar och svårigheter vid vedbestämningen.

En del tomtningar är daterade med flera ¹⁴C-prover där det genomgående skiljer två-tre seklar mellan centrumvärdena på de okalibrerade resultaten. Broadbent anger en korrelation på 0,73 mellan datering och höjd över havet. Våra beräkningar visar dock att korrelationen (linjär) mellan dateringar av tomter över 10 m.ö.h. och höjd över havet endast är 0,088 (R₂), d.v.s. ett närmast obefintligt samband. Med utgångspunkt i befintliga dateringar och nivå över havet kan man därmed inte dra några säkra slutsatser om hur högt över havet säljägarnas tomtningar i regel låg när de byggdes, och det finns heller ingen grund för uppdelningar i *time clusters* såsom Broadbent föreslår. Materialet ger således inget stöd för antagandet att grunderna byggts 1–2 m högre än den samtida havsstranden.

Hypotesernas testbarhet

Vi vill avsluta diskussionen med att återvända till de formella hypoteser Broadbent inleder sitt arbete med.

Den första hypotesen är att samerna var en kustbefolkning redan från 5000 f.Kr. Hur ska man testa den hypotesen när Broadbent inte definierar samisk identitet? Går det alls utan kulturella kontraster och kännetecken?

Den andra hypotesen att det finns två huvudsakliga regioner i Sverige, en cirkumpolär och en europeisk, är en grav förenkling för samtliga förhistoriska perioder. Det har tidigare diskuterats

och observerats att pionjärerna i det nordliga området kom från tre håll: ost-nordost, söder och väster (Bergman et al. 2004; Knutsson & Knutsson 2012). De som kom från söder och väster hade sannolikt likartade stenteknologiska traditioner. Mötet mellan de nordöstliga och sydliga traditionerna, »suturezonen» enligt Knutsson & Knutsson (2012), går i mellersta Norrland, ungefär där Baudou (t.ex. 1986) placerat en skarp skiljelinje, vilken synes vara en för Norrland över årtusenden bestående gräns. Men efter pionjärernas etableringar skedde markanta förändringar framför allt längs Norrlandskusten. För den tid Broadbent främst behandlar, den yngre järnåldern, finns åtminstone fem distinkta regioner i Norrland (Ramqvist 2007).

Den tredje hypotesen om etnisk/samhällelig interaktion över årtusenden håller alla med om.

Den fjärde hypotesen, om att såväl kustens som inlandets bosättningar under stenåldern i norra Sverige uppträdde i semi-sedentära cykler beroende av upp- och nedgångar i de terrestriska och marina tillgångarna, är sannolikt felaktig. Visst fanns kontakt mellan kust- och inland, men grupperna inom respektive område hade delvis fundamentalt olika kontaktytor och kom därför att forma olika livsstilar.

Den femte hypotesen att norra Sverige var en del i ett världssystem inom handel och informationsutbyte är en anakronism. Det fanns under förhistorisk tid inget världshandelssystem, men olika regionala och interregionala system och det är en väsentlig skillnad.

De uppställda hypoteserna i boken är för oprecisa och för omfattande för att behandlas inom ramen för ett enda arbete, särskilt som Broadbent vill göra en total omtolkning av hela den norrländska förhistorien. Vi har betonat och granskat några centrala delar av grunden till hans slutsatser och kommit fram till att det krävs betydligt mer och bättre redovisad empiri för att dra Broadbents slutsatser.

Referenser

- Bakka, E., 1976. *Arktisk og nordisk i bronsealderen i Nordskandinavien*. Miscellanea 25. Det Kgl. Norske Videnskabers Selskab. Trondheim.
 Barth, F., 1969. *Ethnic groups and boundaries*. Boston.
 Baudou, E., 1986. Ortnamn och nordliga kulturpro-

- vinser under järnålder och medeltid. *Tre kulturer* 3. Medlemsbok för Johan Nordlander-sällskapet. Umeå.
- Bergman, I.; Olofsson, A.; Hörnberg, G.; Zackrisson, O. & Hellberg, E., 2004. Deglaciation and colonization: pioneer settlements in Northern Fennoscandia. *Journal of World Prehistory* 18:2. New York.
- Broadbent, N.D., 2001. Vikingatiden fanns även i norr. *Populär arkeologi* 2001:2. Lärbro.
- 2010. *Lapps and Labyrinths. Saami Prehistory, Colonization and Cultural Resilience*. Arctic Studies Center. Department of Anthropology National Museum of Natural History, Smithsonian Institution. Washington D.C.
- Broadbent, N.D. & Storå, J., 2003. En björngrav i Grundskatan. *Populär arkeologi* 2003:1. Lärbro.
- Forsberg, L., 1999. The Bronze Age site at Mårtenfåboda in Nysätra and the settlement context of the cairns on the coast of North Sweden. *Dig it all. Papers dedicated to Ari Siiriäinen*. Helsinki.
- Knutsson, H. & Knutsson, K., 2012. The postglacial colonization of humans, fauna and plants in northern Sweden. *Arkeologi i Norr* 13. Umeå.
- Liedgren, L., 1985. Gustaf Hallström's Excavation at Onbacken, Hälsingland, 1923. *In Honorem Evert Baudou*. *Archaeology and Environment* 4. Umeå.
- Myrstad, R., 1997. *Bjørnegraver i nord-Norge. Spor etter den samiske bjørnekulten*. Stensilserie B nr 46. Institutt for Samfunnsvitenskap, Arkeologiseksjonen. Universitetet i Tromsø.
- Ramqvist, P.H., 2007. Fem Norrland. Om norrländska regioner och deras interaktion. *Arkeologi i Norr* 10. Umeå.
- Zachrisson, I. & Iregren, E., 1974. *Lappish Bear Graves in Northern Sweden. An Archaeological and Osteological Study*. Early Norrland 5. KVHAA. Stockholm.

Lars Liedgren

Silverbuseet

Box 10

SE-930 90 Arjeplog

lars.liedgren@silverbuseet.se

Per H. Ramqvist

Institutionen för idé- och samhällsstudier

Umeå universitet

SE-901 87 Umeå

per.ramqvist@arke.umu.se

A Final Reply to Carrie Roy

As stated before, we agree with Roy that is difficult to cover all important arguments in a conference paper. But we could not have referred to her doctoral thesis instead, as we had no evidence that it existed when we submitted our reply. Roy's 2009 conference paper offers no clue as to the title of the upcoming work. Shortly before the publication of our reply, not even Roy's own university library had registered any thesis of hers. Roy's texts contain leaps of thought and misquotations that not only touch upon the work of others, but that also misrepresent her own production. We will limit ourselves to a few examples.

In *Fornvännen* 2012:2 Roy joins separate quotations from Neiß 2007 and invents a new read-

ing, unintended by the author ("With Neiß's own words, [...]"). A similar method is used to suggest that Domeij Lundborg favours a connection between the Norse gods and animal art, despite the author's objection. This is done by presenting the reader with a limited part of the context. In fact, the original wording intended to underline that animal art could have fitted just as well in a Christian as in a pre-Christian context. The main intention of Domeij Lundborg 2006 was to point out parallels between verbal and pictorial concepts such as binding and gripping in skaldic poetry and in animal art. Contrary to her new claims, Roy 2009 (p. 828 f) actually does make a connection between the Gripping Beast